

ՄԱԹԵՆԻԿ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ Հր.Աճառյանի անվան
լեզվի ինստիտուտի հայցորդ

ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱԲԻԳ ԱՎԱԳՅԱՆԻ ԱՐՁԱԿՈՒՄ

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. փոխառյալ բառեր, իրանական և արաբական փոխառություններ, բառապաշարի հարստացման արտաքին միջոց:

Ключевые слова и выражения: заимствованные слова, иранские и арабские заимствования, внешнее средство обогащения лексики.

Key words and expressions: borrowed words, Iranian and Arabic borrowings, external means of vocabulary enriching.

Հայոց լեզվի համար փոխառությունը եղել և շարունակում է մնալ նրա բառային կազմի հարստացման կարևոր աղբյուրներից մեկը, որը ուղեկցել է վերջինիս իր պատմական զարգացման ողջ ընթացքում: Փոխառությունների գործածությունը լեզվում պայմանավորված է տարբեր ժողովուրդների հետ տնտեսական, քաղաքական, կրոնական, մշակութային կապերով և հարաբերություններով, ինչպես նաև կյանքի տարբեր ոլորտներում տեղի ունեցող փոփոխություններով և զարգացմամբ: Փոխառվում են այն բառերը և տերմինները, որոնց համարժեքները չկան փոխառու լեզվում կամ տվյալ լեզվի բառակազմական միջոցներով ստեղծված համարժեք բառերը լիովին չեն արտահայտում փոխառյալ բառերի իմաստները: Փոխառյալ բառերից բոլորը չէ, որ միննույն դերը և ճակատագիրն են ունենում փոխառու լեզվում: Նրանցից շատերը մերվում, կայունանում են լեզվի մեջ՝ դառնալով վերջինիս սեփականությունը և հարստացնում այն, իսկ մի մասն էլ, եթե անհարկի կամ սխալ փոխառություն է, լեզուն աստիճանաբար մերժում է և ստեղծում իր սեփական ճիշտ համարժեքները:

Ավագյանի արձակի լեզվի քննությունը ցույց է տալիս, որ այն հարուստ է արևելյան լեզուներից (պարսկերեն, արաբերեն), ինչպես նաև ռուսերենից և ռուսերենի միջոցով այլ լեզուներից կատարված փոխառություններով:

Տարբեր լեզուներից փոխառված բազմաթիվ բառերից գերակշռում են իրանական փոխառությունները, որը պայմանավորված է հեղինակի

անհատականությամբ. նրա գրական աշխարհայացքը ձևավորվել է Թեհրանում:

Հայաստան վերադառնալուց հետո էլ Ավագյանը իր տպավորությունները քաղում էր արևելյան այդ աշխարհից, որտեղ նա անցկացրել էր իր կյանքի քսանյոթ տարիները:

Ավագյանի արձակում գործածված իրանական փոխառությունները ներկայացնում ենք հետևյալ խմբերով.

ա) Բուսական աշխարհին և բնության երևույթներին վերաբերող բառեր. **մեխակ, վարդ, պարտեզ, չայ, շահպրակ, նոճի, մեխակ, մանուշակ, մարգ, համեմ, կանեփ, խաշխաշ, արմավ, դաշտ, բրինձ, բամբակ, պիստակ, պղպեղ** և այլն: Օրինակ՝ <<Աղջիկը՝ Ֆեթնեն, մեզ պղնձյա սինիով **արմավ** ու **խաշխաշ** մատուցեց և նորից կանգնեց անցքի մոտ>> (Պ, 142, 1965), <<Կաշի, գորգ, **չայ, պիստակ, համեմներ** էլ կա՞ն>> (Պ, 142, 1965), <<Ողջ Շիրազը մրավել էր՝ հարբած **շահպրակների** ու դեղին **վարդերի** բուրմունքից...>> (Պ, 158, 1965):

բ) Կենդանական աշխարհին վերաբերող բառեր. **կաչաղակ, կապիկ, մոդես, սիրամարգ, վագր, վարագ, վիշապ, բազե, թութակ (թութի)** և այլն: Օրինակ՝ <<Լուսիկը **թութակը** նվեր է ստացել իր տարեդարձին>> (Պ, 23, 1973), <<**Վագրերից** մեկը եկավ ինձ հետ>> (Պ, 152, 1965), <<Գնդապետը նայեց շուրջը, օղակը ցրվել էր, խառնվել իրար, ինչպես **բաղերի** երամբ, երբ տեսնում է իր վրա խոյացող **բազեին**>> (ՇՀ, 55):

գ) Մետաղներ և հանքային նյութեր. **արձիճ, ժանգ, պղինձ, պողպատ, նավթ, գոհար, զմրուխտ** և այլն: Օրինակ՝ <<**Արձձագույն** ամպերին նայելիս գնդապետի սիրտն ուռչում էր>> (Պ, 101, 1958), <<Որոշեցի գնալ հարավ, այդ **ժանգոտած** լեռնաշխարհը, որտեղ մարդիկ շոգից...>> (Պ, 139, 1965), <<Զվարճախոս մարդ է երևում և **պողպատի** պես ամուր>> (ՆԴ, 147):

դ) Գիտության, արվեստի և կրթության ոլորտում օգտագործված բառեր. **աշակերտ, հանձար, մատյան, նկար, պատկեր, քանդակ, տաճար, ճաշակ, ասպետ, դաստիարակ, պայուսակ, պարիսպ** և այլն: Օրինակ՝ <<Անին ասում էր. <<**Հանձարը** փյունիկ հավք չէ, որ գա ու նստի ուսիդ>> ՔՀ, 432), <<...Կրեմլի պատերը, հուշարձանները, գեղաքանդակ **տաճարները**, հիանալի մետրոն...>> (Պ, 71, 1950), <<...ես պետք է վերջապես պարզեմ, թե ինչպիսի՞ն է մեր այդ **ասպետը**>> (Պ, 61, 1965), <<...նա օրինակելի **աշակերտ** է, նույնիսկ վերին աստիճանի լուրջ, կարգապահ>> (Պ, 61, 1965):

ե) Կրոնական նշանակություն ունեցող բառեր. **հրեշտակ, հրաշք, զմբեթ, գուշակ, դև, դրախտ, կախարդ, մարգարե, նվեր, սանդարամետ (դժոխք), ջաղու, օրհնել** և այլն: Օրինակ՝ <<Եթե ես չընդունվեմ բժշկական

ինստիտուտ ու բժիշկ չդառնամ՝ մորս աշխարհը **սանդարամետ** կթվա>> (ՎՀ, 223 - 224), <<- Չգիտեմ, բայց ես վախենում եմ նրանցից, նա սարսափելի կին է, **ջադու** է նա>> (ՆԴ, 157), <<- Ֆաթի՛մա, - անսպասելի ճչաց տիկին Ջոհրեն, - այդ ո՞ր **դժոխքումն** ես կորել, եկ, հավաքի՛ր սեղանը>> (ՇՀ, 5):

զ) Գունանուններ. **կապույտ, սև, սպիտակ, կարմիր, գույն, երանգ, ճերմակ**: Օրինակ՝ <<Վաղ գարնան երկինքը **կապույտ** էր. ամպի ոչ մի ծվեն չկար>> (Պ, 115, 1965), <<...նստեց դռան մոտ, **սպիտակ** դունչը ցցեց ու սկսեց նայել իրեն>> (Պ, 32, 1973), <<Երբ նա ծխում էր, սենյակի մթության մեջ գլանակի **կարմիր** կրակը... >> (Վ, 15), <<Նրանց ամուսնական կյանքի մեջ պիտի հավիտյան մի **սև**, դառը բիծ մնար>> (Վ, 17):

Է) Զանազան առարկաներ և երևույթներ, վերացական հասկացություններ արտահայտող բառեր. **անգամ, առույգ, արագ, արձակ, ավարտ, բազում, բույր, դժխեմ, երամ, ուժ, նման, թշնամանք, բաժանել, խորտակել, կամք, հակիրճ, ճարակ, ճարպիկ, նշան, ուշ, աշխատել, շնորհ, զգույշ, պատիվ, պատուհաս, ջուխտ, երիտասարդ, սուգ, վիշտ, վտարել, տոթ, վատահ, ուխտ, փառք** և այլն:

Ընդգծված բառերը մեծ մասամբ արմատավորվել են հայերեն լեզվում և գործածվում են ժողովրդի կողմից: Խոսելով հայերենի իրանական փոխառությունների մասին՝ Լ. Հովհաննիսյանը նշում է, որ դրանց <<մի զգալի քանակ մեզանում համընդհանուր տարածում է ստացել հայ մատենագրության միջոցով՝ սկսած 5-րդ դարից: Դրանք հատկապես գրավոր (գրական) լեզվին բնորոշ բառեր են, որոնց մի մասը ժամանակագրորեն հեռանալով փոխառության ակունքներից դադարել է օտար գիտակցվելուց>>¹:

Հայերենում իրանական փոխառությունների ամբողջական ուսումնասիրությամբ զբաղվել է Հր. Աճառյանը՝ ներկայացնելով հայերենին անցած բոլոր իրանական բառերը, որոնք կազմում են 1405 բառ: Ըստ հեղինակի՝ <<Ցուցակը կազմված է այբուբենական կարգով համեմատությամբ նոր պարսկերեն, պահլավերեն և զանդերեն ձևերի: Ուր որ պետք է, ավելացնում ենք նաև հին պարսկերեն և սանսկրիտ ձևերը: Հին շրջանի բառերը տպված են շեղատառ, իսկ նոր շրջանի բառերը բոլորագիր>>²: Իրանական լեզուներից կատարված շուրջ 1400 փոխառություններից, - գրում է Ա. Սուքիասյանը, - գրաբարի և միջին

¹ Լ. Հովհաննիսյան, Հայերենի իրանական փոխառությունները, Ե., 1990, էջ 42:

² Հր. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, մաս Ա, Ե., 1940, էջ 240:

հայերենի միջոցով ժամանակակից հայերենին են անցել մոտ 530 բառ, որոնք իրենց բնույթով բազմազան են և վերաբերում են հասարակական կյանքի և գործունեության բոլոր բնագավառներին³:

Արևելյան լեզուներից վերցված փոխառությունների մեջ Ավագյանի արձակում առանձնանում են նաև արաբական փոխառությունները: Վերջիններս, ի տարբերություն իրանական փոխառությունների, սակավ են և վերաբերում են հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտների. **ազապ** (Պ, 84, 1973), **ափիռն** (ՎՀ, 415), **խսիր** (ՎՀ, 211), **հաշիշ** (ՎՀ, 415), **կավատ** (ՎՀ, 410), **մկրատ** (ՇՀ, 171), **նունուֆար** (ՇՀ, 3), **թարխուն** (Վ, 221), **սինի** (Պ, 142, 1965), **նարինջ** (ՇՀ, 119), **ամարաթ** (Պ, 11, 1973) և այլն: Օրինակ՝ <<- Մեկը հարցնի, - մեջ ընկավ կարկատաններով մարդը, - քառասունդ անցել է, ինչո՞ւ ես **ազապ** մնացել>> (Պ, 84, 1973), <<- Ինչ պատահի, մարիխուանա, **հաշիշ**, **ափիռն**>> (ՎՀ, 415) և այլն:

Հեղինակի բառապաշարում այլ լեզուներից կատարված փոխառություններում հանդիպում ենք նաև հասարակական - քաղաքական կյանքի, կենցաղի և այլ բնագավառների վերաբերող բազմաթիվ այլ բառերի, որոնք անցել են հայերենին անմիջական կամ միջնորդավորված ձևով: Ըստ Հ. Օհանյանի՝ <<Փոխառյալ բառերը հիմնականում ներմուծվում են ռուսերենի միջոցով, երբեմն էլ հենց ռուսերենից, ուստի ռուսաց լեզուն հանդես է գալիս ոչ միայն որպես փոխատու, այլև միջնորդ լեզու: Ռուսերենն օտարլեզվյան բառերը ենթարկում է իր հնչյունական, ձևաբանական, բառակազմական օրենքներին, հաճախ էլ որոշակիություն և ճշգրտություն մտցնում դրանց իմաստների մեջ և գործածության մեջ դնում: Հայերենը դրանք ընդունում է ռուսերենից արդեն որպես պատրաստի ձևեր, որոնք այլևս գրեթե կարիք չեն զգում էական փոփոխությունների>>⁴: Օրինակ՝ **բոլշևիկ** (ՀՏ, 459), **կոմունիզմ** (Վ, 123), **ֆաշիզմ** (Վ, 24), **ռևոլյուցիա** (Վ, 10), **կոնսերվատիզմ** (Վ, 69), **օպորտունիզմ** (Վ, 183), **բրիգադիր** (ՎՀ, 71) և այլն: Օրինակ՝ <<Կգա **կոմունիզմը**, և Մարքսն ու Լենինը կդառնան ժամանակի լեզուն>> (Վ, 123), <<- Ղազարն անհավատ մարդ է, **բոլշևիկ** է, աստծուն չի հավատում>> (ՀՏ, 459) և այլն: Ավագյանի երկերում օգտագործված վերոնշյալ բառերը հանդես են գալիս որպես բանվորական շարժման, հասարակական -

³ Տե՛ս Ա. Սուրիապյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Ե., 2008, էջ 199 – 200;

⁴ Հ. Օհանյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի բառապաշարը և նրա հարստացման միջոցները, Ե., 1982, էջ 295:

քաղաքական կյանքի և հոսանքների, սովետական կարգերի կառավարման համակարգի հասկացությունների անվանումներ: Այդ բառերի մեծ մասն արդեն մտել է հայոց լեզվի բառային կազմի մեջ և ձուլվելով համընդհանուր գործածություն ունեցող բառերի հետ՝ հարստացնում են հայոց լեզվի բառապաշարը:

Փոխառված բառերի մեջ կան նաև բժշկության ոլորտում օգտագործվող բառեր, որոնք ժամանակի ընթացքում հայերենում գործածական են դարձել: Օրինակ՝ <<Անին ասաց, որ հիվանդանոցի **գինեկոլոգը**, ոմն Պետրովնա, իրեն ծանոթ է>> (ՎՀ, 355), << - Եթե կարելի է այն կողմ փչեք,- ընդհատեց նրան Գարսևանը,- ծխախոտի ծուխն ինձ գրգռում է, ես **ասթմա** ունեմ>> (ՎՀ, 115), <<Դեղարաններում չկա նույնիսկ մի **ասպիրին**, էլ չեմ խոսում ավելի անհրաժեշտ դեղորայքի մասին>> (ՇՀ, 155) և այլն:

Ժամանակի ընթացքում փոխառված բառերին զուգահեռ լեզվի զարգացման տարբեր փուլերում ստեղծվում են դրանց համապատասխան ազգային համարժեք ձևերը, ուստի փոխառված բառերը դադարում են լայն գործածություն ունենալուց և վերածվում են օտարաբանությունների: Օրինակ՝ <<Ինչպիսի անճարակ մարդկանց են բերել ու խոթել **մինիստրությունները**>> (ՇՀ, 50), <<Նրան առաջարկեցին, որպես **սուրիստ**, մեկնել Սովետական Հայաստան>> (Պ, 88 1962), <<Խանութի ցուցափեղկում վառվող **ռեկլամ** տառերի տարտամ կապույտ լույսը քնքշորեն լուսավորում էր նրա դեմքը>> (ՆԴ, 19) և այլն: Ընդգծված բառերը և այս կարգի այլ բառեր. լոգունգ - կարգախոս, կոնտրաստ - համադրություն, կամպանիա - ընկերություն, սեսիա - քննաշրջան, կոմֆորտ - հարմարավետություն, շանս - հնարավորություն, դեմոկրատիա - ժողովրդավարություն և այլն, վերջին տարիների ընթացքում դուրս մղվեցին հայոց լեզվից, քանի որ ստեղծվեցին դրանց համարժեք ազգային ձևերը: Ինչպես նկատում է Էդ. Աղայանը. <<Փոխառյալ բառերի փոխարինումը հայերեն համապատասխաններով մեր լեզվի բառապաշարի կատարելագործում է ոչ միայն նրանով, որ անհարկի փոխառությունները դուրս են մղվում մեր լեզվից, այլև նրանով, որ նպաստում են մեր լեզվի բառակազմական հնարավորությունների ծավալմանը, ինչպես և՛ զանազան անպատեհությունների վերացմանը>>⁵:

⁵ Տե՛ս Էդ. Աղայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Ե., 1984, էջ 187:

Օգտագործված գրականություն

1. Աղայան Էդ., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Ե., 1984:
2. Աճառյան Հր., Հայոց լեզվի պատմություն, մաս Ա, Ե., 1940:
3. Հովհաննիսյան Լ., Հայերենի իրանական փոխառությունները, Ե., 1990:
4. Սուքիասյան Ա., Ժամանակակից հայոց լեզու, Ե., 2008:
5. Օհանյան Հ., Ժամանակակից հայոց լեզվի բառապաշարը և նրա հարստացման միջոցները, Ե., 1982:
6. Ավագյան Աբ., Պատմվածքներ, Ե., 1950:
7. Ավագյան Աբ., Վաղը, Ե., 1951:
8. Ավագյան Աբ., Շիկացած հող, Ե., 1955:
9. Ավագյան Աբ., Պատմվածքներ, Ե., 1958:
10. Ավագյան Աբ., Նազելի Դալարյան, Ե., 1959:
11. Ավագյան Աբ., Պատմվածքներ, Ե., 1962:
12. Ավագյան Աբ., Պատմվածքներ, Ե., 1965:
13. Ավագյան Աբ. Հարավային տենդ, Ե., 1971:
14. Ավագյան Աբ., Եղել է, չի եղել, Ե., 1973:
15. Ավագյան Աբ., Վերջին հանգրվան, Ե., 1982:

Համառոտագրություններ

Վ – Վաղը, Ե., 1951:

ՇՀ – Շիկացած հող, Ե., 1955:

ՆԴ – Նազելի Դալարյան, Ե., 1959:

ՎՀ – Վերջին հանգրվան, Ե., 1982:

Պ – Պատմվածքներ, Ե., 1950, 1958, 1962, 1963, 1965, 1973:

Սաթենիկ Եղիազարյան

ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱԲԻԳ ԱՎԱԳՅԱՆԻ ԱՐՁԱԿՈՒՄ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ավագյանի արձակում արևելյան լեզուներից՝ պարսկերենից, արաբերենից և ռուսերենից կամ ռուսերենի միջոցով ուրիշ լեզուներից վերցված փոխառյալ բառերը հասարակական – քաղաքական կյանքի տարբեր ոլորտների բնորոշ առարկաների, երևույթների, հասկացությունների անվանումներ են, որոնք յուրաքանչյուր լեզվի բառապաշարի հարստացման կարևոր և անհրաժեշտ միջոցներից են:

САТЕНИК ЕГИАЗАРЯН

ЗАИМСТВОВАНИЯ В ПРОЗЕ АБИГА АВАГЯНА
РЕЗЮМЕ

В прозе Авагяна слова, заимствованные из таких восточных языков, как персидский, арабский и русский или слова, взятые из других языков посредством русского, являются названиями предметов, явлений, понятий, типичных для различных областей общественно-политической жизни, которые являются важным и необходимым средством обогащения лексики для каждого языка.

SATENIK YEGHIAZARYAN

BORROWINGS IN ABIG AVAGYAN'S PROSE
SUMMARY

In Avagyan's prose words borrowed from oriental languages, such as Persian, Arabic and Russian or words taken from other languages through Russian, are names of objects, phenomena, concepts typical for different fields of social and political life, which are important and necessary means for enriching vocabulary of every language.